

Barański, Arkadiusz

"Społeczność żydowska Mazowska w XIX-XX wieku", Janusz Szczepański, Pułtusk 2005 : [recenzja]

Notatki Płockie 50/2-203, 54-55

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Recenzowana książka pióra znanego historyka-regionalisty znawcy dziejów Mazowsza, Janusza Szczepańskiego jest znaczącym wydarzeniem na rynku wydawniczym. Jest ona ukoronowaniem kilkuletniej kwerendy autora poświęconej społeczności żydowskiej na Mazowszu.

Odbiciem jej imponującej podstawy źródłowej jest obszerna licząca 20 stron bibliografia. Wyszczególniono w niej wiele zespołów, przede wszystkim z archiwów krajowych, ale i zagranicznych. Najwięcej korzystano tu z archiwów w Warszawie, np.: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Archiwum Wojskowe. W spisie bibliograficznym znajdują się też zbiory rękopiśmienne, np.: z Biblioteki Polskiej w Paryżu czy też z Biblioteki im. Zielińskich w Płocku. Wymieniono w nim też немало źródeł drukowanych, jak: dzienniki urzędowe, pamiętniki, materiały statystyczne.

J. Szczepański wykorzystał też liczne czasopisma, głównie regionalne. Uwzględnił również w szerokim zakresie literaturę przedmiotu. Najczęściej nawiązywał do swoich wcześniejszych opracowań, ale i do innych autorów, np.: Artura Eisenbacha, wielkiego znawcy dziejów społeczności starozakonnej na ziemiach polskich.

Układ chronologiczno-problemowy książki jest w pełni zasadny. Przyjęto tu cezury od upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej po zagładę mazowieckich Żydów w latach okupacji hitlerowskiej.

Recenzowana publikacja obejmuje wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie, wykaz tabel, wykaz ilustracji, podsumowanie obcojęzyczne, indeks osób oraz indeks państw i miejscowości. Kolejne rozdziały zatytułowano: *Na przelomie epok* (rozdział I), *W Królestwie Polskim 1815-1864* (rozdział II), *W dobie powstaniowej 1865-1918* (rozdział III), *W Polsce niepodległej 1918-1939* (rozdział IV), *Podczas hitlerowskiej okupacji. Męczeństwo i zagłada mazowieckich Żydów* (rozdział V).

Najmniejszy objętościowo jest rozdział I (38 stron). W sposób spójny merytorycznie naświetlono tu genezę i rozwój społeczności starozakonnej na Mazowszu w okresie I Rzeczypospolitej. W dalszej części rozdziału nakreślono skalę restrykcyjne, antyżydowskiej polityki władz pruskich, a następnie rządu Księstwa Warszawskiego. Z danych statystycznych zawartych w tabelach nr 3-7 dowiadujemy się, że najwyższy procent wyznawców religii mozaistycznej w skali kraju miał departament płocki, a tuż za nim uplasował się departament łomżyński. W pierwszym z tychże departamentów starozakonni stanowili w 1808 r. 52,9% mieszkańców miast. W departamencie tym pierwsze rewiry powstały w Płocku (1811 r.), Makowie i Przasnyszu (1813 r.).

W rozdziale II autor skoncentrował się między innymi na polityce władz Królestwa Polskiego w stosunku do społeczności żydowskiej, na jej strukturze zawodowej,

na zjawisku konkurencji żydowskich handlarzy i rzemieślników z mieszkańcami miast mazowieckich polskiego pochodzenia. Zwrócono tu też uwagę na dynamiczny rozwój liczebny tej społeczności. Przedstawiono tu różnicowane postawy Żydów wobec ruchu spiskowego i powstań narodowych. W rozdziale tym trafnie scharakteryzowano funkcjonowanie gmin analizowanej społeczności w województwie płockim.

Wiele problemów uczyniono przedmiotem rozważań rozdziału III.

J. Szczepański wyeksponował tu między innymi relacje między analizowaną społecznością a ludnością polską, ruch emigracyjny starozakonnnych, ich życie gospodarcze, religijne i kulturalne. Ukazał też problemy związane z genezą i funkcjonowaniem partii politycznych, z zachowaniem się Żydów mazowieckich w trakcie pierwszej wojny światowej.

Autor opisując ruch emigracyjny podkreślił, że był nielegalny i miał charakter zarobkowy. Ukazał też rywalizację gospodarczą wyznawców religii mojżeszowej z Polakami. Relacje między tymi społecznościami były chłodne, a nawet wrogie. W niektórych miastach mazowieckich miały miejsce ekscesy antyżydowskie. Recenzujący pragnie dodać, iż polityka caratu w Królestwie Polskim była ukierunkowana na podsycanie sporów i waśni między Żydami a Polakami. Mimo takiego kursu politycznego, jak stwierdzono w tymże rozdziale, dochodziło do współpracy, np. w rewolucji lat 1905-1907 między starozakonnymi i polskimi socjalistami.

W największym objętościowo rozdziale IV J. Szczepański ukazał między innymi całą gamę zróżnicowanych postaw Żydów mazowieckich w okresie wojny polsko-bolszewickiej, konkretyzując je licznymi przykładami zarówno zachowań probolszewickich jak i propolskich. Wnikliwie naświetlił strukturę społeczno-zawodową starozakonnnych, ich udział w życiu gospodarczym regionu mazowieckiego. Zbyt chyba drobiazgowo nakreślono tu życie polityczne analizowanej społeczności, aczkolwiek powiązано je umiejętnie z istotnymi wydarzeniami ogólnokrajowymi. Czytelnik znajdzie tu również cenne informacje dotyczące funkcjonowania gmin wyznaniowych, instytucji charytatywnych, dobroczynnych, a także oświaty i szkolnictwa. W sposób obiektywny i wyważony merytorycznie nakreślono tu nie tylko zgodną koegzystencję między wyznawcami religii mojżeszowej a społecznością pochodzenia polskiego, ale także tarcia, konflikty i ekscesy uliczne.

W ostatnim rozdziale książki wiele miejsca poświęcono różnorodnym formom represji hitlerowskich w odniesieniu do starozakonnnych rejencji ciechanowskiej, takich jak: wysiedlanie, osadzanie w gettach, obozach pracy przymusowej, wykonywanie wyroków śmierci, wywóz do obozu zagłady, niszczenie cmentarzy, budowli

sakralnych, przedmiotów liturgicznych. Ukazano tu narastający żydowski ruch oporu, który najmocniej uewnętrznił się w powstaniu w getcie warszawskim. Uwzględniono też różnorodne zachowania Polaków w stosunku do wyznawców religii mozaistycznej, zarówno heroiczne jak i podłe. Autor w sposób jasny przybliżył tu tło bestialskiego mordu dokonanego na starozakonnych przez grupę mieszkańców Jedwabnego i sąsiednich miejscowości.

Biorąc pod uwagę cały rozdział V można byłoby nieco szerzej uwzględnić okupacyjną gehennę ludności żydowskiej tej części Mazowsza, która znalazła się w granicach Generalnego Gubernatorstwa.

W recenzowanej książce pojawiło się jedynie kilka niewielkich uchybień natury technicznej, np. s. 54-55 za-

pisano nazwę województwa płockiego na przemian małą i wielką literą.

Tak drobne potknięcia i kosmetyczna raczej sugestia piszącego tę recenzję zawarta przy refleksji nad rozdziałem V nie mogą budzić żadnych wątpliwości co do wysokiej oceny książki zarówno pod względem merytorycznym jak i metodologicznym. Na podkreślenie zasługuje tu bogata i gruntownie wykorzystana bibliografia. Cenne są tu tabele i ilustracje przybliżające rozmaite problemy. Publikacja Janusza Szczepańskiego stanowi ważne naukowo, solidnie opracowane, studium wiedzy o społeczności żydowskiej Mazowsza XIX-XX wieku.

Arkadiusz Barański

NASI AUTORZY

- DOROTA DĄDZIK** – dr pedagogiki, nauczyciel w SP nr 11 w Płocku, nauczyciel akademicki SWPW i PWSZ w Płocku, wiceprzewodnicząca Sekcji Pedagogicznej TNP.
- KS. ANDRZEJ GRETKOWSKI** – dr hab. nauk hum. w zakresie socjologii i psychologii, pracownik naukowy i prodziekan Wydziału Politologii i Stosunków Międzynarodowych w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku. Wolontariusz Centrum Psychologiczno-Pastoralnego „Metanoia” oraz pracownik Poradnictwa Psychologiczno-Paliatywno-Pastoralnego Poradni Onkologicznej w WSZ w Płocku.
- BOGDAN KAŹMIERCZAK** – mgr ekologii krajobrazu, st. specjalista w Zarządzie Parków Krajobrazowych Mazowieckiego, Chojnowskiego i Brudzeńskiego.
- KRZYSZTOF OLEJNICKI** – mgr edukacji ekologicznej, st. specjalista w Wojewódzkim Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie.
- ANDRZEJ JERZY PAPIEROWSKI** – dr nauk polit., członek kolegium redakcyjnego „Notatek Płockich”, członek TNP.
- MARIUSZ PORTALSKI** – mgr inż., Politechnika Warszawska Szkoła Nauk Technicznych i Społecznych w Płocku, sekretarz Seminarium Doktoranckiego w TNP, członek TNP.
- MICHAŁ SOKOLNICKI** – mgr historii z Płocka.
- BOLESŁAW SOLARSKI** – mgr inż. em., naczelny inżynier Łęczyckich Zakładów Górniczych, przewodniczący Oddziału TNP w Łęczycy.
- ADAM SZAFRAŃSKI** – doktorant w Zakładzie Praw Człowieka na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik Szkoły Prawa Niemieckiego na UW.
- ANDRZEJ TOMCZAK** – em. profesor dr hab. UMK Instytutu Historii i Archiwistyki w Toruniu.
- BOGUMIŁ TRĘBALA** – inż. bud. wodnego, emerytowany pracownik gospodarki wodnej, wieloletni Komandor Klubu Wodniaków „Morka” PTTK, dyr. tech. PWIE Testpol, członek TNP.
- ELŻBIETA DOBRÓŃ, MAŁGORZATA DOLIŃSKA, WIEŚLAWA MAZURSKA** - autorki „Bibliografii Mazowsza Płockiego”, Książnica Płocka im. Wł. Broniewskiego, ul. Kościuszki 6, 09 - 400 Płock; tel./fax. 024 (...) 26800 21; e - mail: dib@bibl.plock.pl